

ДІЯЛЬНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР У НАУКОВО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО НАПАДУ 2022 Р.

Філіпович М.Б.

ВСТУП

Дата 24 лютого 2022 року для всього населення України стала датою, яка переломила все: агресія східного сусіда, що вже тривала вісім років на Сході держави, перейшла у нову фазу – фазу знищення і руйнування всього, що пов'язане з поняттями «Україна», «українська держава», «український народ».

Початок військової агресії українське суспільство застав зненацька, хоча певні перестороги все ж таки були, адже уряд здійснював мінімалістичні безпекові заходи: зокрема, подавалась інформація через шляхи соціальної комунікації про можливість початку воєнних дій, прийняті були певні норми щодо створення територіальної оборони, лунали заклики про формування «тривожних валізок». Однак такі дії були все ж таки нікчемними порівняно з тими загрозами та викликами, які постали з початком повномасштабного вторгнення Росії. У перші дні суспільство було шоковане, однак намагалось вирішувати питання життєдіяльності, які постали у новій реальності та потребували негайного розв'язання. Проте українська громадськість досить швидко самоорганізувалася, взяти досвід проведення попередніх революцій – Помаранчевої та Гідності та восьмирічна експансія Росії на українських землях на Сході.

1. Роль Міністерства освіти і науки України у стабілізації ситуації під час воєнної агресії

На фоні швидкої самоорганізації суспільства досить помітною була неготовність та розгубленість офіційних урядових структур. Так, центральні органи влади у сфері освіти майже два тижні після початку війни фактично були паралізовані, що своєю чергою засвідчило про відсутність плану реагування на випадок військової агресії та вироблення алгоритму дій учасників освітнього процесу. Загалом, плани евакуації населення стали затверджуватися аж у

середині літа, після мінімум трьох–чотирьох місяців з дня початку війни, зокрема, у Рівненській області такий план був затверджений 3 серпня 2022 року, у Волинській – 5 серпня 2022 року.

Зрозумілим є і те, що активній діяльності уряду не сприяв той факт, що перші удари агресора фактично було нанесено по центру, унаслідок чого постало питання не лише фізичного збереження працівників, але й переїзду установ зі столиці на Захід країни, зокрема, Міністерства освіти і науки України. На фоні загроз адміністративно-управлінським центри у перші місяці війни змушені були перейти в онлайн, маючи досвід такого керівництва завдяки дворічному карантину, пов'язаному з пандемією COVID-19.

6 березня 2022 року з'являється повідомлення Міністра освіти і науки Сергія Шкарлета щодо оплати праці працівників закладів освіти:

«Нагадую, що для забезпечення всіх учасників освітнього процесу під час правового режиму воєнного стану МОН рекомендувало в усіх закладах освіти оголосити канікули щонайменше на два тижні. У подальшому освітній процес буде залежати від безпекової ситуації в країні. У зв'язку з цим у вчителів, науково-педагогічних працівників та інших працівників, а також керівників закладів освіти виникають питання щодо регулювання процесу оплати праці», – зазначив Сергій Шкарлет¹.

Звертається увага на те, що під час оголошених канікул оплата праці працівників закладів освіти мала здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства. У випадку, коли в окремі дні заняття не можуть проводитися з незалежних від учителя причин, оплата мала здійснюватися в порядку і розмірах, визначених Кодексом законів про працю.

Також напрацьовується рекомендація керівникам установ та закладів освіти від МОН та профспілки, що відповідно до Галузевої угоди вони повинні забезпечити:

оплату простою працівникам, включаючи непедагогічних та тих, які працюють за сумісництвом, не з їхньої вини в розмірі середньої заробітної плати;

оплату праці освітян, коли в окремі дні (місяці) заняття не проводяться з незалежних від них причин (епідемії, метеорологічні

¹ Про оплату праці працівників закладів освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>.

умови, карантин тощо), із розрахунку заробітної плати, встановленої при тарифікації, з дотриманням при цьому умов чинного законодавства;

збереження заробітної плати на період оголошеного карантину і здійснення освітнього процесу у дистанційному режимі, оплати праці за фактично виконаний ними обсяг навчального навантаження.

Оскільки за перші тижні війни все покладалось на внутрішні рішення кожного окремо взятого освітнього чи наукового закладу, то виникало чимало проблем і питань, пов'язаних з освітнім процесом, з навчанням і з його забезпеченням, адже кількість внутрішньо переміщених осіб з початку війни збільшилася з 1,5 млн до 4,6 млн². За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість осіб, які станом на середину травня вважалися внутрішньо переміщеними особами (ВПО), становила приблизно 7,1 млн³. У числі цих осіб були як педагогічні, науково-педагогічні, так і наукові працівники та здобувачі освіти. Міністерством освіти у перші місяці було прийняте рішення про категоричну заборону до примушування педагогічних та інших працівників до написання заяв про відпустку без збереження заробітної плати.

Як зазначив у своєму виступі Міністр освіти і науки, «станом на 15 березня 2022 року 400 закладів освіти постраждали від бомбардувань і обстрілів. 59 з них зруйновано повністю, а кількість біженців станом на 13 березня 2022 року становила майже 2,698 млн осіб. Від початку вторгнення Російської Федерації в Україні загинуло 85 дітей, більше 100 отримали поранення. Оцінити впливи війни на освітній і науковий сектори стає вкрай важко, особливо через непрогнозованість подальшого розвитку ситуації та проблеми зі збором інформації»⁴.

² Кількість внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585076-killist-pereselenciv-v-ukraini-pisla-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zbilsilasa-vtrici.html>.

³ Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня–10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/>.

⁴ Відбулося надзвичайне засідання Секторальної робочої групи «Освіта і наука» при МОН для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulosya-nadzvichajne-zasidannya-sektoralnoyi-robochoyi-grupi-osvita-i-nauka-dlya-formuvannya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-na-pidtrimku-ukrayinskoyi-osviterhiy-shkarlet-held-emergency-meeting-sectoral-working-group-education-and-science-swg>.

У зв'язку з цим відбулося надзвичайне засідання Секторальної робочої групи «Освіта і наука» при МОН для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти. Сергій Шкарлет зазначив, що для МОН безперечним і стратегічним пріоритетом залишається безперервність навчання та створення безпечних умов для здобуття освіти та викладання. З цією метою забезпечувалася координація діяльності органів управління освітою щодо функціонування закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної та інклюзивної освіти в регіонах, а також:

створено низку проєктів із дистанційного навчання та підтримки дітей у закладах освіти;

досягнуто домовленостей щодо надання безкоштовного доступу до платформи Coursera, edX, Udemy;

проведено тренінги зі спеціалістами з Ізраїлю для освітян України щодо організації надання освітніх послуг під час військових дій;

спільно з представниками українського парламенту розроблено відповідний законопроект, яким пропонується у 2022 році запровадити особливий порядок вступу до закладів фахової передвищої та вищої освіти;

здійснюються заходи стосовно релокації серверів Єдиної державної електронної бази з питань освіти;

забезпечується координація евакуації іноземних студентів;

розроблено та готується до запуску інформаційний онлайн-інструмент для суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, які виїхали до безпечних регіонів України або за її межі;

створено інтерактивну мапу пошкоджених і зруйнованих закладів освіти «Освіта під загрозою»;

здійснюється щоденний моніторинг і збір інформації щодо роботи закладів освіти, стану будівель, переміщення дітей-сиріт, інших потреб.

Станом на 19 березня 2022 року, за даними департаментів освіти і науки обласних військових адміністрацій, в 11 областях усіма ЗЗСО було організовано освітній процес за дистанційною формою навчання. У 4 областях частково в школах дистанційний процес або канікули. У 7 областях частково дистанційний процес, канікули або заняття призупинено. У 2 областях, де безпекова ситуація була напруженою, освітній процес призупинено. В одній області частково дистанційний та змішаний формат, а у деяких громадах – канікули.

Також Міністерство освіти і науки дозволило протягом тижня закладам освіти змінювати формат освітнього процесу, зважаючи на

безпекову ситуацію. Для дистанційного навчання здобувачі освіти та вчителі мали можливість використовувати національну електронну платформу «Всеукраїнська школа онлайн», створено Всеукраїнський онлайн-розклад. А у межах освітнього проєкту «Навчання без меж» відбувалася трансляція відеоуроків для школярів 5–11 класів на телеканалах ПЛЮСПЛЮС, «Піксель» та «Суспільне», а також платформах онлайн-телебачення MEGOGO, Київстар ТБ, 1+1 video, Sweet.tv та Volia.tv.

У 4 областях садочки працювали дистанційно. У 2 областях частина садків поновила свою роботу в звичному форматі. У решті областей освітній процес не відбувався. Тож 14 березня 2022 року Міністерство освіти й науки разом із ЮНІСЕФ запустили дитячий онлайн-садок НУМО з відеозаняттями для дітей віком від 3 до 6 років. Випуски доступні були до перегляду на YouTube-каналах МОН та ЮНІСЕФ і на платформі MEGOGO. Державні центри позашкільної освіти продовжували проводити заняття для учнівської молоді.

Значна активність урядових структур відзначалася на фоні міжнародної співпраці у науковій та науково-технічній сферах. Якщо порівняти заяви, документи і акти, які видавалися у перший час, то переважна їх кількість стосується саме звернень до міжнародної спільноти і досить мізерна кількість регулятивних документів щодо внутрішнього життя науково-освітньої спільноти.

Чи не першою реакцією 26 лютого 2022 року Міністерства освіти і науки було звернення Міністра Сергія Шкарлета у своєму Telegram-каналі до міжнародних партнерів, зокрема, колег – міністрів країн ЄС: «Для української освітньої та наукової спільноти зараз вкрай необхідною та важливою залишається їхня підтримка. Щиро сподіваюся, що наші друзі рішуче засудять дії Російської Федерації та висловлять беззаперечну підтримку Україні у своїх виступах і заявах»⁵.

Міністр закликав переглянути політику щодо співпраці у сфері освіти і науки з Російською Федерацією, а саме: припинити грантову, дослідницьку, інвестиційну діяльність з країною-агресором. Це звернення було одним із перших на міжнародному рівні. Міністерство активно стало напрацьовувати різні механізми впливу на іноземних колег щодо обмеження ролі Росії у науковій і освітній міжнародній сфері.

⁵ Відкритий лист до міжнародних партнерів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-zvernuvsya-z-vidkritim-listom-do-mizhnarodnih-partneriv>.

У відповідь на звернення Міністр отримав листи про підтримку всіх профільних міністрів країн-членів ЄС про відкритість до спільних дій у протидії російському агресорові. Проводилися результативні онлайн-зустрічі з міністрами профільних міністерств Польщі та Ірландії, а також Литовської, Латвійської, Естонської, Італійської, Грецької, Чеської та Французької Республік. Усі вони висловили непохитну підтримку України в боротьбі з безпрецедентним проявом агресії з боку РФ.

Наступним документом стало звернення 1 березня 2022 року до Групи супроводу Болонського процесу та ключових структур Європейського простору вищої освіти – Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR), Європейської асоціації університетів (EUA), Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти (ENQA), Європейської асоціації закладів вищої освіти (EURASHE) та Мережі національних інформаційних центрів з академічного визнання та мобільності (ENIC-NARIC Networks), а також до компаній Clarivate та Elsevier, яким належать найбільші реферативні, бібліографічні бази даних Web of Science та Scopus, – щодо виключення Російської Федерації з інституційних і міжурядових відносин.

З огляду на сприяння білоруської влади нападу Росії на Україну МОН також зазначило про доцільність призупинити співпрацю з Республікою Білорусь і позбавити білоруські установи доступу до всіх електронних баз даних, що належать компаніям Clarivate та Elsevier.

Вечері 2 березня 2022 року компанія Clarivate на офіційній сторінці у Фейсбук повідомила про рішення виділити 100 тис. доларів США для надання допомоги Україні⁶.

6 березня 2022 року Міністр освіти і науки Сергій Шкарлет повідомив, що освітні платформи Coursera та EdX припиняють співпрацю з Російською Федерацією. Керівництво обох платформ було обурене вторгненням військ РФ і повністю підтримує Україну.

За співпраці з Міністерством освіти і науки України Coursera for Campus стає доступною для всіх українських закладів вищої освіти та студентів. Це дало змогу безкоштовного доступу до понад 5200 курсів і 2200 проєктів від провідних університетів і партнерів Coursera. Починає працювати програма Coursera для біженців, яка

⁶ МОН закликала компанії Clarivate та Elsevier припинити співпрацю з РФ.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zaklikalo-kompaniyi-clarivate-ta-elsevier-priviniti-spivpracyu-z-rf>.

стає доступна безкоштовно для некомерційних організацій у всьому світі.

Також платформа пропонувала безкоштовний курс про вторгнення РФ в Україну від Мічиганського університету. Він охоплював історію конфлікту між Україною та Росією, вплив російського військового вторгнення в Україну та можливості підтримки українського населення.

Платформа EdX запроваджує санкції щодо негайного видалення з платформи всього контенту курсів EdX, який пропонують російські університети.

З метою підтримки закладів освіти та студентів України edX працює з Міністерством освіти і науки України над наданням безкоштовного доступу до понад 1600 онлайн-курсів і програм від провідних світових установ і компаній на EdX Online Campus.

У перші дні війни МОН ініціювало питання щодо обмеження можливостей участі РФ у всіх інструментах ЄС щодо наукового та інноваційного співробітництва. 3 березня 2022 року МОН України порушує питання виключення РФ із міжнародних організацій і обмеження її можливості участі в усіх можливих інструментах ЄС щодо наукового та інноваційного співробітництва. Пропонує обмежити можливості участі РФ у всіх інструментах ЄС щодо наукового та інноваційного співробітництва.

Крім того, МОН ініціювало питання про доцільність членства України у Міжнародному центрі науково-технічної інформації (МЦНТІ), Об'єднаному інституті ядерних досліджень (ОІЯД). Обидві міжнародні міжурядові організації знаходяться на території РФ.

15 березня 2022 року Україна подає офіційну заявку на вступ до Асоціації фінансування інноваційних і дослідницьких мереж COST, а вже 30 березня на запрошення Президента COST (професора Алейна Береца) заступник Міністра освіти і науки України з питань європейської інтеграції Олексій Шкуратов і генеральний директор директорату науки та інновацій МОН Ігор Таранов взяли участь у 213-му Засіданні Комітету представників високого рівня COST, пунктом 8 порядку денного якого було визначено розгляд заявки України. За результатами голосування Україна стала 39 повноправним членом COST.

У наступні місяці Міністерство освіти і науки активно включається у розробку та підтримку різного роду вебінарів, семінарів, міжнародних конференцій, воркшопів. Так, 19 квітня 2022 року за участю Міністра освіти і науки Сергія Шкарлета у

Національному авіаційному університеті відбулася нарада з науковцями та представниками ректорату щодо обговорення міжгалузевої наукової співпраці; 20 квітня 2022 року було організовано і проведено на Черкащині науковий телеміст «Вчені України єдині. Разом ми сильніші»; з 5 до 26 травня 2022 року проходили безкоштовні вебінари для вчених українською мовою, під час яких обговорили можливості використання платформи Web of Science, 23 червня 2022 року відбувся українськомовний вебінар «Міжнародний науковий ландшафт, перша орієнтація та корисні поради, № 2: Австрія та Швейцарія», 23 червня 2022 року з ініціативи Ради молодих учених при МОН України відбувся II круглий стіл «Стипендіати: досвід, реалії, можливості» за участю Міністра освіти та науки України Сергія Шкарлета тощо.

3 листопада 2022 року ініціюється конференція «Ukrainian Studies Go Global» щодо вивчення україністики в Україні та за кордоном. До участі залучаються дослідники з України, Канади, Німеччини, Польщі, Японії та Великої Британії, це – Уільям Блекер (доцент кафедри української та східноєвропейської культури Університетського коледжу Лондона), Міхель Найдан (професор українознавства та професор Університету штату Пенсільванія), Катерина Якубовська-Кравчик (в.о. завідувача кафедри українознавства Варшавського університету) та Марта Дучак (співзасновниця Програми ім. Яцика в університеті Торонто), Йошіхіко Окабе (Президент Асоціації україністів Японії, професор університету Кобе Гакуїн). Головна мета – обговорити аспекти вивчення україністики за кордоном.

Проект «Ukrainian Studies: Go Global» має на меті дослідити кращі практики розвитку українських студій і україністики в Україні та за кордоном, а також популяризувати вивчення України як тему для дослідження в різних аспектах: від енергетики до кібербезпеки.

Командою проекту було проведено аналіз топ 200 університетів світу за рейтингом QS World University Ranking 2022, аби з'ясувати, де вивчають україністику у складі загальних програм, а де викладають українські студії окремо.

Тому склалась досить унікальна ситуація, що, з одного боку, в країні триває війна, яка обмежує виконання та реалізацію певних норм, зокрема щодо академічної мобільності, з іншого – низка країн, надаючи нашій державі гуманітарну допомогу, запропонували нові можливості для академічної мобільності, що дозволило би своєю чергою зберегти науково-педагогічні кадри та здобувачів освітніх

послуг. Адже академічна мобільність – це саме той інструмент, який дозволяє виїхати на безпечні території, подалі від війни, при тому не втрачаючи свій статус.

Слід нагадати, що академічна мобільність – це один із пріоритетів Болонського процесу, саме завдяки його ефективній реалізації вбачається підвищення якості освіти. Україна приєдналася до Болонського процесу у 2005 році, таким чином визнала необхідність у сприянні мобільності, що своєю чергою дозволило б українській освіті швидше інтегруватися в європейський освітній простір.

Шляхи реалізації академічної мобільності багатосторонні. Це і внутрішня, і зовнішня мобільність, направлення працівників та здобувачів у заклади-партнери, як і прийом працівників та здобувачів від університетів-партнерів.

Щодо зовнішньої мобільності студентів, то до початку війни фактично лише тисячні частки одного відсотка від загальної кількості українських студентів користувалися цим шляхом у рамках прямих угод між українськими та закордонними ВНЗ. Проте ця статистика не відображала реального стану зовнішньої мобільності студентів, оскільки точної цифри українців, які здобувають освіту за кордоном немає, як і статистики, як і скільки студентів поверталосся після отримання диплома в Україну. В десятку країн, де найчастіше навчаються українці, входили Польща, Німеччина, США, Франція, Чехія, Італія, Угорщина, Австрія, Великобританія і до недавнього часу Росія.

З початком бойових дій, звичайно, мобільність у Росію припинилася, і цей потік був спрямований на захід. Найбільш запитуваними країнами стають Польща, Німеччина, Австрія, Угорщина, Англія, Чехія⁷.

14 травня 2022 року Національний науковий центр (Республіка Польща) оприлюднив результати набору спеціальної програми для українських дослідників, яка дозволила їм продовжити наукову діяльність у польських академічних та наукових підрозділах. Національний науковий центр профінансував перебування 51 науковця з України, а також надав кошти на оплату праці та дослідження.

⁷ Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/akademichna-mobilnist-yak-faktor-integracii-ukraini-u-svitoviy>.

Набір за програмою був проведений з 28 березня до 26 квітня. Загалом у конкурсі взяли участь 213 науковців. Проекти оцінювали за панелями доменів NCN у трьох основних розділах (HS – гуманітарні, соціальні та мистецтвознавчі науки, ST – точні та технічні науки, NZ – науки про життя). Від кафедри гуманітарних наук надійшло 103 заявки, з точних і технічних наук – 72, з природничих – 38.

Найбільша група лауреатів – 19 осіб – дослідники з природничих наук. Також роботу в Польщі продовжили 17 представників науки і техніки та 15 науковців, які проводили дослідження в галузі мистецтва, гуманітарних наук та суспільства.

Переможцями стали здебільшого кияни (понад 30 осіб приїхали або приїдуть зі столиці), харків'яни та львів'яни. Українські вчені проводять дослідження в 38 університетах та інших наукових підрозділах. Більшість працює у Варшаві, Кракові, Вроцлаві та Любліні. У переліку підрозділів, які отримують фінансування для працевлаштування українських науковців, є також і менші дослідницькі центри, зокрема у містах Ополе, Ольштин та Забже⁸.

Якщо говорити про зовнішню академічну мобільність українських викладачів до війни, то ситуація була не найкращою порівняно з мобільністю здобувачів освіти. Стажування викладачів українських вищих навчальних закладів у провідних європейських університетах ніяк не координувалося й не фінансувалося навчальними закладами чи державою. Не вирішувало ситуації і укладання міжуніверситетських двосторонніх договорів про обмін кадрами. Оскільки вітчизняні університети здебільшого поклали витрати «за рахунок приймаючої сторони», або за власний кошт викладача, максимум, що могли собі дозволити, – це збереження середньої заробітної плати на час стажування та оплати дорожніх витрат.

За такої картини найбільш дієвою була внутрішня мобільність як здобувачів освіти, так і науково-педагогічних кадрів, оскільки не потребувало великих затрат, як фінансових, так і фізичних. Тенденції до підвищення рівня внутрішньої мобільності студентів сприяло спрощення механізму переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS.

Внаслідок воєнних дій українці змогли скористатися тимчасовим чи повноцінним навчанням через різні програми, гранти, стипендії

⁸ 51 науковець з України працюватиме у польських центрах. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/51-naukovec-z-ukrayini-pracuyuvati-u-polskih-centr>.

чи програми мобільності. Європейська комісія запровадила виняткові заходи для інтеграції освітян України за проєктами мобільності програми ЄС «Еразмус+» на період війни в Україні.

13 травня 2022 року під час засідання Уряду було схвалено Постанову Кабінету Міністрів України № 599 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності», якою, зокрема, визначено процедуру реалізації права на академічну мобільність, порядок проходження, визнання та зарахування результатів академічної мобільності для українських учасників у межах міжнародної співпраці в галузі освіти, науки, інновацій.

Учасниками академічної мобільності відповідно до цього Порядку стали:

громадяни України, іноземці та особи без громадянства, особи, яким надано статус закордонного українця, особи, яких визнано біженцями, та особи, які потребують додаткового захисту, які здобувають фахову передвищу, вищу освіту певного освітнього, освітньо-наукового/освітньо-творчого рівня, науковий ступінь за денною (очною) формою здобуття освіти (з відривом від виробництва) або працюють за основним місцем роботи в певному українському закладі фахової передвищої, вищої освіти (науковій установі) і які на умовах і в порядку, визначених цим Порядком, беруть участь у програмі академічної мобільності в іноземному або іншому українському закладі освіти (науковій установі)⁹. Як видно з документа, жодних дискримінаційних моментів за віком чи статтю не зазначено.

Прийняттям цієї Постанови передбачалося гарантування права на безпечну освіту студентам, які вимушено покинули місце свого постійного перебування або Україну, та думалось, що сприятимуть поверненню студентів назад до України після завершення війни. Цей нормативний акт мав гарантувати право на безпечні умови праці і для наукових та науково-педагогічних працівників та підтримати інтелектуальний потенціал України, оскільки передбачалося, що це забезпечить збереження посади за основним місцем роботи до двох років.

На початках війни чимало освітніх закладів розпочали напрацьовувати свої алгоритми зовнішньої мобільності. Як приклад може слугувати інформація, розміщена на сайті КПП ім. Ігоря

⁹ Порядок реалізації права на академічну мобільність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-%D0%BF>.

Сікорського, – алгоритм роботи академічної мобільності в умовах дії правового режиму воєнного стану для НПП:

1 крок – знайти програму підтримки самостійно або заповнити гугл-форму Відділу академічної мобільності;

Для реалізації права на академічну мобільність в умовах воєнного стану НПП може проходити стажування або залучатись до організації освітнього процесу іноземного ЗВО у формі, яка встановлена в іноземному ЗВО відповідно до чинного законодавства.

У разі евакуації або самостійного виїзду здобувача/НПП за кордон він може звернутися до іноземних ЗВО, у тому числі ЗВО-партнерів КПІ ім. Ігоря Сікорського для участі в програмі академічної мобільності.

2 крок – після отримання підтвердження від іноземного або українського ЗВО Здобувач/НПП або ЗВО повідомляє про це Відділ академічної мобільності та куратора¹⁰.

Однак уже восени 2022 року, коли більшість навчальних закладів України з території, на якій не ведуться активні бойові дії, переходять з дистанційної форми навчання, що вперше були впроваджені у зв'язку з пандемією і початком воєнних дій з 24 лютого до 1 липня, на традиційне – в живу. Постало питання виконання навчального навантаження викладачами. Якщо для здобувачів освіти більшість навчальних закладів дозволили користуватися такою формою навчання, як індивідуальний план, то науково-педагогічні працівники, які покинули Україну, змушені були розраховуватися з роботи, або у кращому випадку оформляти наукові стажування чи підвищення кваліфікації у формі тривалого стажування у вищих навчальних закладах за кордоном. Таким чином, ця постанова фактично почала втрачати свою сутність.

Притому ахілесовою п'ятою зовнішньою академічної мобільності є гендерні та вікові показники. Здобувачі освіти та працівники вищих навчальних закладів можуть скористатися правом на участь в академічній мобільності (навчання/стажування) з урахуванням вимог ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Зокрема, чоловіки віком від 18 до 60 років не можуть перетинати кордон у такий час, навіть за наявності довідки Ф-20 (про

¹⁰ Алгоритм роботи академічної мобільності в умовах дії правового режиму воєнного стану для НПП. URL: <https://vpi.kpi.ua/index.php/home/1206-alhorytm-roboty-akademichnoi-mobilnosti-v-umovakh-dii-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu-dlia-npp.html>.

відстрочку). Якщо здобувач вищої освіти бажає бути переведеним до іноземного ЗВО, то переведення здійснюється за процедурами, передбаченими законодавством України та нормативними документами. Таким чином, цими можливостями можуть скористатися виключно чоловіки віком до 18 років чи після 60 років та жінки, якщо вони не є військовозобов'язаними.

Здобувач зобов'язаний здійснити всі процедурні питання переведення за українськими нормативними актами за першої можливості (після завершення війни). У разі неповернення на навчання після закінчення дії правового режиму воєнного стану та неоформлення документів згідно з чинними процедурами здобувач буде відрахований за невиконання індивідуального навчального плану. Щодо здобувачів першого курсу всіх рівнів вищої освіти, то вони не можуть бути переведені до іноземних ЗВО.

Працівники навчального закладу можуть брати участь в академічній мобільності, якщо їм не заборонений перетин державного кордону України (виїзд) і навіть за умови отримання запрошення від іноземного закладу чи гранту не гарантує того, що особи чоловічої статі віком від 18 до 60 років зможуть скористатися правом на академічну мобільність.

Таким чином, здобувачі освіти у період воєнного стану можуть скористатися внутрішньою академічною мобільністю за спрощеним порядком, який досить активно рекламували навчальні заклади з територій, де не велися активні бойові дії. Тоді як зовнішня мобільність покладається на осіб жіночої статі або осіб чоловічої статі віком до 18 років, що фактично досить ефемерно. Щодо викладачів, то, попри активну рекламну кампанію до залучення студентів до внутрішньої мобільності, аналогічної компанії з боку навчальних закладів щодо залучення викладачів не спостерігалось. Проблематичною лишилася і зовнішня мобільність науково-педагогічних працівників, адже тут теж обмеження за гендерною приналежністю та віком – зовнішньою мобільністю можуть скористатися лише жінки або чоловіки віком від 60. Чоловіки віком до 60 можуть брати участь у проєктах зовнішньої мобільності лише за умови онлайн його проведення.

Розпочинаючи з квітня 2022 року у дистанційному режимі починають відновлювати свою діяльність майже всі управлінські структури та починають ухвалюватися стабілізаційні нормативні акти, які дозволяють врегулювати освітньо-наукове життя у новітніх реаліях. Зокрема, поновлює свою роботу Атестаційна колегія, засідаючи

раз у два місяці – 15 квітня, 6 червня, 9 серпня, 10 жовтня, на яких відбувається присудження наукових ступенів та вчених звань, а також відкриття спеціалізованих учених рад з метою присудження наукового ступеня доктора наук та реєстрація фахових видань.

У зв'язку з воєнним станом, який призвів до призупинення наукової діяльності, МОН України ухвалює наказ щодо врегулювання питань, пов'язаних з реалізацією вченими права на здобуття наукового ступеня доктора наук. Зокрема, встановлюється, що: правова норма, яка стосується наявності п'яти статей у виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, набиратиме чинності з 01 вересня 2024 року та за темою докторської дисертації не зараховуватимуться наукові публікації, опубліковані у виданнях держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором¹¹.

Вносяться зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії»: установити, що період дії воєнного стану, а також наступні три місяці після його припинення або скасування, не враховуються під час обчислення строків, визначених Порядком присудження ступеня доктора філософії, та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим цією постановою¹².

Система шкільної та позашкільної освіти у зв'язку з війною теж потребувала оперативних змін. Так, на початку березня профільне міністерство приймає рішення про звільнення у 2021/2022 навчальному році від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти.

28 березня 2022 року Міністерство освіти і науки розглядає питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього

¹¹ Лист МОН від 9/295-22 від 09.06.2022 р. «Закладам вищої освіти та науковим установам, які здійснюють підготовку здобувачів наукового ступеня доктора наук». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsiiv/2022/06/10/Shchodo.vnes.zmin.nakaz.MON-23.09.2019-1220.pdf>.

¹² Постанова КМУ від 21 березня 2022 р. № 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2022-%D0%BF#n2>.

процесу в умовах воєнного стану в Україні, що дозволяє врегулювати деякі питання. Наказується органам управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема, у підпорядкуванні яких перебувають заклади загальної середньої освіти та установи освіти, забезпечити та організувати: 1) зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання (перебування) і проживають (перебувають) в Україні чи за її межами, до закладів освіти за заявою (її сканованою копією чи фотокопією), що подається до закладу освіти одним з батьків, опікуном, іншим законним представником, родичем здобувача освіти або повнолітнім здобувачем освіти нарочно, факсом, електронною поштою, іншими засобами зв'язку чи у будь-який інший спосіб (за вибором заявника); 2) здобуття загальної середньої освіти для здобувачів освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та є найбільш безпечною для них; 3) оплату праці працівників закладів освіти та установ освіти незалежно від їх поточного місця проживання (перебування) в Україні чи за її межами, у тому числі шляхом прийняття рішення (розпорядження, наказу) про оголошення простою у закладах освіти, що не можуть здійснювати освітню діяльність внаслідок збройної агресії Російської Федерації; 4) проживання здобувачів освіти та осіб, які їх супроводжують (батьків, опікунів, інших законних представників, родичів тощо), працівників закладів освіти та установ освіти у пансіонах, гуртожитках тощо та їх харчування у разі подання відповідної заяви; 5) працевлаштування працівників на вакантні посади (за наявності) у разі подання відповідної заяви; 6) ведення окремого обліку та формування реєстрів здобувачів освіти за місцем їх перебування (навчання), що мають містити таку інформацію: прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, місце проживання (перебування), місце навчання (заклад освіти), попереднє місце проживання (перебування), попереднє місце навчання (заклад освіти), форму здобуття освіти, належність до категорії осіб з особливими освітніми потребами; 7) прийом закладами освіти заяв (сканованих копій чи фотокопій) щодо надання інформації про отримані в Україні документи про загальну середню освіту (незалежно від місця їх отримання), поданих у будь-який спосіб за вибором заявника, а саме здобувачем освіти, його законним представником (одним з батьків, опікуном тощо) чи родичем, за наявності підтверджуючих документів особи, їх узагальнення та

надсилання державному підприємству «Інфоресурс» протягом трьох робочих днів з дня надходження відповідних заяв¹³.

29 березня 2022 року Міністерство освіти і науки України надсилає керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій, закладам післядипломної педагогічної освіти, закладам загальної середньої освіти методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу у 2021/2022 навчальному році у початковій школі в умовах воєнного часу. Врегульовуючи цим документом питання навчання та прийом у початкову школу дітей з категорії тимчасово переміщених.

Розробляються також заходи щодо забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. На сайтах ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПНУ, обласних навчально-методичних центрів психологічної служби у системі освіти, НМЦ практичної психології і соціальної роботи ІПО Університету Грінченка розміщується перелік ресурсів, спрямованих на психологічну підтримку, навчання та достовірне інформування дорослих та дітей.

Були також розроблені та надіслані рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні 2 квітня 2022 року. Методичні рекомендації містили чотири розділи. У першому розділі подано інформацію про організацію освітнього процесу в закладах дошкільної освіти під час дії правового режиму воєнного стану (очний, дистанційний, змішаний). У другому розділі інформація про організацію освітнього процесу на всіх рівнях освіти. Третій розділ дає рекомендації щодо участі інститутів післядипломної педагогічної освіти, керівників, вихователів та батьків у забезпеченні якості дошкільної освіти в умовах війни. У четвертому розділі систематизовано корисні покликання для педагогів, батьків щодо роботи з дітьми дошкільного віку у воєнний час¹⁴.

За вісім місяців воєнних дій постраждали від бомбардувань та обстрілів 2406 закладів освіти, 333 зруйновані повністю¹⁵. Воєнні дії

¹³ Наказ МОН України від 28.03.2022. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20(1).pdf).

¹⁴ Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20(1).pdf).

¹⁵ Інтерактивна мапа. URL: <https://saveschools.in.ua/>.

на території України призвели не лише до великого переміщення людей, але й організацій та установ. 7 березня 2022 року в МОН України розглядаються питання, пов'язані з організацією роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану, і вперше постає питання про евакуацію учасників освітнього процесу. Зазначається про потребу збору інформації щодо можливого прийому та місця розміщення евакуйованих в області, які не перебувають у безпосередній близькості до зони бойових дій, такі як: Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька. Так, ухвалюється рішення про тимчасове переміщення Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) до Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро) та Подільського державного університету (м. Кам'янець-Подільський); Донецький національний технічний університет (м. Покровськ) переїздить до Луцького національного технічного університету (м. Луцьк); Маріупольський будівельний фаховий коледж переїздить до Хмельницького політехнічного фахового коледжу Національного університету «Львівська політехніка»; Приазовський державний технічний університет разом з відокремленими підрозділами переїздить до Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Маріупольський державний університет з відокремленими підрозділами приймають до Київського національного університету будівництва і архітектури; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ) разом з відокремленими структурами – до Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»; Азовський морський університет – до Національного університету «Одеська морська академія»; Донбаський державний педагогічний університет – до Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; Херсонський державний аграрно-економічний – у Кропивницький аграрний фаховий коледж; Херсонський державний університет – до Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Загалом за квітень–травень було переміщено майже 50 освітніх навчальних закладів I–II та III–IV рівнів акредитації.

2. Трансформаційні процеси в освітньому середовищі як наслідок воєнних дій

Не безпідставними були переживання щодо того, як пройде в умовах війни вступна кампанія у вищі освітні заклади. Були побоювання, що значна кількість абітурієнтів поїде за кордон, адже там не лише безпечно фізично, але й чимало країн пропонували досить вигідні умови вступу та навчання, виділяючи значні кошти на різного роду освітньо-наукові гранти та стипендії. Один із університетів у Німеччині пропонував у рамках програми мобільності навчання в осінньому семестрі на будь-якій спеціальності зі стипендією €900 на місяць, у Варшавському університеті пропонували такі ж умови зі стипендією €1050 на місяць. Були університети, які навіть виділяли кошти на проїзд з України до країни університету.

Діяли окремі програми від країн, наприклад, Тартуський університет в Естонії висловив готовність створити до 250 додаткових студентських місць для бакалаврів та магістрів з України у 2022/2023 навчальному році. Такі ж пропозиції з'явилися й надходили від майже всіх країн Європи, зокрема Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Італії та багатьох інших.

Крім небезпеки відтоку українських абітурієнтів, була реальна загроза, що вже наявні студенти полишать навчання через неможливість проживання в державі, фінансову скруту та психологічний стан.

У червні Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО) повідомив, що кількість абітурієнтів цього року зменшилася на 40% порівняно з минулим і становила 229 тис., тоді як минулого року ця цифра становила приблизно 390 тис. осіб. Із 229 тис. осіб, які зареєструвалися на національний мультипредметний тест (НМТ), 201 089 людей хотіли скласти тест в Україні, а 27 944 – у 23 країнах Європи¹⁶.

Міністерство освіти і науки дало свою оцінку, що кількість вступників в Україні цього року зменшиться всього на 5–10%

¹⁶ Костира І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyrya/nezvazhajuchi-na-privablivumovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-htopovertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

порівняно з минулим роком. А загалом на бакалаврські програми абітурієнти подали понад 600 тис. заяв¹⁷.

Українське суспільство турбувало питання: як буде організована вступна кампанія на фоні постійних повітряних тривог та воєнних дій. Такий чинник змусив прийняти рішення про скасування зовнішнього національного тестування та введення єдиного національного мультипредметного тесту. Завдання НМТ були сформовані на основі трьох дисциплін: української мови, математики та історії України. Вперше вводиться мотиваційний лист – викладена вступником у довільній письмовій формі інформація про його особисту зацікавленість у вступі на певну освітню програму й відповідні очікування, досягнення в навчанні та інших видах діяльності. Попри всі перестороги, кампанія була проведена досить успішно та ефективно, хоча й розтягнуто у часі. За деякими траєкторіями вступу приймання заяв та зарахування триватиме до 30 листопада 2022 року. За час вступної кампанії 2022 року вступники створили 513 тис. 851 електронний кабінет та подали 1 млн 237 тис. 124 електронні заяви. Такою є фінальна статистика станом на 1 листопада 2022 року. Реєстрація електронних кабінетів тривала з 23 червня до 31 жовтня включно. Вступники на основі базової середньої освіти створили майже 80 тис. кабінетів та подали трохи менше як 146 тис. заяв¹⁸.

Щоправда, виникли й певні сумніви у результатах тестування – досить високі показники порівняно з попередніми роками, попри дистанційне навчання та воєнний стан. Результати основної сесії НМТ свідчать про як мінімум понад сім тисяч випускників, що отримали максимальні 200 балів з тестування.

За підрахунками Ігоря Лікарчука, керівника Українського центру оцінювання якості освіти у 2006–2011 та 2014–2015 роках, професора, доктора педагогічних наук, в Україні кількість випускників, які отримали 200 балів хоча б з одного предмета, становить майже 9800 учнів. Екс-очільник УЦОЯО робив підрахунки на основі таблиць, які опублікував УЦОЯО, але МОН подає

¹⁷ Костира І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyrya/nezvazhajuchi-na-privablivi-umovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-hto-povertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

¹⁸ Вступ 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2022-stvoreno-ponad-500-tis-elektronnih-kabinetiv-ta-podano-bilshe-12-mln-elektronnih-zayav>.

відомості про 7462 «двохсотбальників». Для порівняння, за результатами основної сесії зовнішнього оцінювання у 2021 році 200 балів з різних предметів отримали 574 учасники тестування¹⁹.

Воєнний стан змусив уперше в історії України масове тестування проводити онлайн. Для забезпечення 20 змін тестувань у межах основної сесії було створено та задіяно тимчасові екзаменаційні центри – 566 (1886 аудиторій) в Україні та 64 (177 аудиторій) за кордоном (наразі тестування відбувалися у 23 країнах Європи). Попри повітряні тривоги, перебої з Інтернетом, аварійні відключення електроенергії, 187 345 вступників отримали свої результати²⁰. Основна сесія НМТ тривала з 22 липня до 4 серпня. Оцінювання відбувалося в понад 250 населених пунктах України і в більш ніж 40 містах Європи. Під час основної сесії понад 19 тис. українців склали тест за кордоном²¹.

За даними УЦОЯО, на основну сесію складання Національного мультипредметного тесту у тимчасово екзаменаційних центрах з'явилося понад 90% учасників, чого інколи не бувало й у мирні часи.

З метою найбільшого залучення українських абітурієнтів МОН впроваджує додаткові сесії та продовжує вступну кампанію до 1 жовтня, а потім до 1 листопада. Так, 7–11 вересня відбувається спеціальна сесія національного мультипредметного тесту і вступ на контрактну форму навчання продовжується.

За результатами вступної кампанії з'ясовується, що абітурієнти йдуть навіть до університетів у прифронтових містах, хоча кількість заявок у них зменшилася. Наприклад, до Чорноморського університету імені Петра Могили подано 1081 заяву, Миколаївського аграрного університету – понад 2000 заявок. Збільшилося зі зрозумілих причин число заявок до університетів на заході країни, де відносно безпечніше й далеко від фронту. Так, Чернівецький університет повідомив, що цього року отримав на 2 тис. заявок більше,

¹⁹ Шоу під брендом ЗНО: як цього року відбувається вступна кампанія. URL: https://galinfo.com.ua/articles/shou_pid_brendom_zno_yak_tsogorich_vidbuvaetsya_vstupna_kampaniya_388765.html.

²⁰ Перші результати основної сесії НМТ. URL: <https://testportal.gov.ua/persh-rezultaty-osnovnoyi-sesiyi-nmt/>.

²¹ Майже 6 тис. учасників основної сесії НМТ набрали 200 балів з математики. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/majzhe-6-tis-uchasnikiv-osnovnoyi-sesiyi-nmt-nabrali-200-baliv-z-matematiki?fbclid=IwAR22H-E_2ovrzJ-hZ03DbB5A-FbNdGmxHCth8gPYIHTq3wqEidJx4HYFmY.

аніж торік. А загалом, за даними порталу vstup.osvita.ua, Львівщина – друга після Києва за кількістю поданих заявок до ВНЗ²².

З метою покращення соціальних умов здобувачів освіти 28 жовтня 2022 р. МОН оприлюднило Наказ № 1224 «Про затвердження Порядку переведення на навчання за державним замовленням окремих категорій здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, які зараховані до закладів фахової передвищої, вищої освіти до 2021 року включно на місця, що фінансуються за кошти фізичних та/або юридичних осіб». До цих категорій належать діти загиблих захисників України: діти (особи віком до 23 років) загиблих (померлих) осіб, зазначених у статті 101 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» (категорія 1);

учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни: особи, визнані учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» (категорія 2);

діти учасників бойових дій: діти (особи віком до 23 років) учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» (категорія 3);

жителі особливо небезпечних територій: особи, які проживають (перемістилися з) на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України в умовах воєнного стану, на території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) на території територіальних громад, що станом на 15 жовтня та 15 лютого відповідного року внесені до переліку, затвердженого Мінреінтеграції (категорія 4).

Війна, яка триває в Україні, не лише зруйнувала будівлі, але і саму освітню систему. Понад 26 000 викладачів та 670 000 учнів покинули Україну через війну²³. Звичайно, дехто з них, скориставшись

²² Костира І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyrya/nezvazhajuchi-na-privablivi-umovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-hto-povertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

²³ Білас Л. Навчатись завжди: як зміниться українська освіта після війни і до яких інновацій краще готуватися школам та університетам уже зараз. URL: <https://mind.ua/openmind/20242872-navchatis-zavzhd-i-yak-zminitsya-ukrayinska-osvita-pislya-vijni>.

ситуацією, залишитися там назавжди, однак є і ті, хто повернеться. За повідомленням Міністра освіти і науки, «у березні за кордоном було 670 тисяч дітей шкільного віку, які вимушено покинули територію України. На 1 вересня їх було 492 тисячі. А на сьогодні 488 тисяч дітей шкільного віку залишилися за кордоном. Тобто навіть за ці 11 днів ще чотири тисячі наших школярів повернулися з-за кордону»²⁴. І саме вони стануть тією рушійною силою, яка змусить змінитися систему освіти та науки не лише ззовні, тобто матеріальну частину, але й внутрішньо – зміняться пріоритети. Уже у перші місяці постало питання перегляду освітніх програм з історії, української літератури та мови. Громадськістю порушується питання недопустимості подальшого навчання історії за різними підручниками для різних регіонів. В основі змін – позбуття старих ідеологем, кліше, російської та радянської спадщини, актуальним стає питання: чи потрібна «освіта», яка не формує українця-патріота, підмінюючи їх псевдодемократичністю та законослухняністю пересічного статиста.

Зокрема, 20 квітня 2022 року Інститут української мови Національної академії наук України у відкритому листі до Міністра освіти і науки звернувся із твердою вимогою переглянути висловлену позицію щодо можливості збереження надалі в українському шкільництві предметів російської мови і літератури.

Стверджуючи у листі, що «МОН України зайняло неприпустиму неукраїнськоцентричну позицію: позірно погоджуючись із законними вимогами української спільноти (висловлену Т.Д. Кременем) щодо усунення з освітнього процесу російськомовного й російськи зорієнтованого складника», таким чином не сприяючи «поглибленню ідеологеми українського спрямування освіти, а підказуєте шлях її ігнорування через право школи як самоврядної інституції наповнювати частину програми навчання без узгодження з Міністерством. Самозрозуміло, що це надійний для маніпулянтів шлях збереження російськомовного складника освіти! Нагадаю, шановний пане Міністре, що такі маніпуляції значно підважили українськоцентричне наповнення освіти в попередні роки, попри ухвалені закони про українську мову як державну і про освіту, сформували ґрунт для антиукраїнських чи

²⁴ З-за кордону повернулися ще 4 000 українських школярів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3569682-zza-kordonu-povernulisa-se-4-000-ukrainskih-skolariv.html>.

національно індиферентних осередків, для «какая різниця» і «мова значення не має», що спостерігаємо навіть у критичні для українців криваві дні. І це один із яскравих наслідків діяльності МОН України в попередні роки!»²⁵.

За роки незалежності були спроби трансформації освіти на позиції україноцентризму, однак проросійські сили зруйнували комплексну програму українськомовної, історичної та культурної освіти. З початку війни в Україні десь посилюється, а десь почався з нуля процес дерусифікації. Це призводить до появи нових структур, основним завданням яких стає перегляд освітньо-наукових концепцій у гуманітарній сфері. Було створено Раду з питань розвитку бібліотечної сфери, яка буде напрацьовувати пропозиції та механізми вилучення російської пропагандистської літератури з бібліотечних фондів та її заміщення якісною україномовною літературою й книгами українських видавництв. За підрахунками директорки Українського інституту книги Олександри Коваль, у фондах публічних бібліотек нині може бути понад 100 млн примірників літератури, яка потребуватиме вилучення²⁶.

У Міністерстві освіти і науки створили робочу групу, яка переглядатиме твори російських письменників у програмі «Зарубіжна література». Результатом активності українського суспільства стає рішення про вилучення низки авторів російської літератури. 13 червня 2022 року робоча група при Міносвіти ухвалила рішення про вилучення російських творів із програми зарубіжної літератури для 6–11 класів. Їх мали замінити на твори мало представлених світових авторів. Однак у серпні прес-служба МОН повідомила, що у шкільній програмі «зарубіжки» залишать російських письменників, творчість та життя яких були тісно пов'язані з Україною. Серед них – Володимир Короленко, Михайло Булгаков, Анатолій Кузнецов, Ілля Ільф, Євгеній Петров та Микола Гоголь²⁷. «Якщо батькам чи учням не подобаються твори, в яких постійно повторюються слова «хохол» і «хохляцький», їх все одно доведеться вивчати» – про це в коментарі Еспресо розповів начальник головного управління загальної середньої та дошкільної

²⁵ Відкритий лист Міністру МОН України. URL: <https://iul-nasu.org.ua/novyny/vidkrytyj-lyst.html>.

²⁶ Що робити з російською літературою в Україні. Думки експертів з Рівненщини. URL: <https://suspilne.media/266169-so-robiti-z-rosijskou-literaturou-v-ukraini-dumki-ekspertiv-z-rivnensini/>.

²⁷ Російська література в українських школах. URL: <https://ukrainer.net/rosijska-literatura/>.

освіти Міністерства освіти і науки України Юрій Кононенко²⁸. Таке рішення викликало хвилю обурення як серед фахівців, так і української спільноти, тому процес змін та обговорення триває і надалі. Зокрема, літературознавиця, лауреатка Шевченківської премії Віра Агеєва назвала цей крок яскравим виявом національного мазохізму²⁹.

Не менш драматичні події розгортаються і навколо історичної освіти. На заклик громадськості 5 травня 2022 року за ініціативи МОН України відбувся семінар-нарада «Шкільна історична освіта в часи російсько-української війни». Основними питаннями, які виносилися для обговорення, стали:

- як розповісти школярам про передумови, характер і наслідки війни Росії проти України;
- ключові події, явища і процеси в історії ХХ ст. у сучасних підручниках України та Росії: компаративний аналіз змістового наповнення, ціннісних орієнтацій, методичних підходів до вироблення в учнів критичного мислення;
- перегляд і доповнення шкільних програм у зв'язку з війною Росії проти України.

Цим заходом МОН завершило всі перетворення у історичній освіті. Натомість МОН швидко відреагувало на надання 23 червня 2022 року Україні статусу кандидата до вступу у ЄС рекомендаційним листом до керівників закладів вищої освіти та наукових установ про ширше впровадження євроінтеграційної тематики в освітній процес, зокрема шляхом включення до освітніх програм вибіркового навчальних дисциплін, окремих курсів, сертифікатних програм, програм підвищення кваліфікації та освіти дорослих тощо.

Цим листом також рекомендувалося розширити тематику наукових досліджень з питань європейської інтеграції під час підготовки дисертаційних та монографічних досліджень, виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідницьких робіт і

²⁸ Відмовитися неможливо: у МОН розповіли, що вивчення творів російської літератури буде обов'язковим у шкільній програмі. URL: <https://espreso.tv/vidmovititsya-nemozhlivo-u-mon-rozpovili-shcho-vivchennya-tvoriv-rosiyskoi-literaturi-bude-obovyazkovim-u-shkilniy-programi>.

²⁹ Твори про «хохлів» у шкільній програмі: МОН не захотів відмовитися від російської літератури. URL: <https://espreso.tv/tvori-pro-khokhliv-u-shkilniy-programi-mon-ne-zakhotiv-vidmovititsya-vid-rosiyskoi-literaturi>.

проектів³⁰. Про здійснені заходи слід інформувати відомство щокварталу.

Крім того, пропонувалося розглянути можливість видання спеціальних випусків наукових фахових видань, присвячених європейській інтеграції України. Наприклад, Міністерство освіти і науки України спільно з Видавничим домом «Гельветика» розпочало реалізацію проєкту «Тематичні випуски наукових журналів України з питань європейської інтеграції».

Не менш нагальним постало питання актуальності освіти, її застосування на практиці, у буденному житті людини. Співголова освітньої організації «Батьки SOS» Олена Бондаренко стверджує, «що загалом державна освіта в Україні закінчилась 24 лютого. Спроби її реанімувати та продовжити дистанційно можна назвати лише ілюзією справжнього освітнього процесу»³¹.

Заклики батьків та фахівців до припинення освітнього процесу в дистанційному режимі, який тривав протягом двох років у зв'язку з пандемією та продовжувався через військову агресію, який насправді імітував процес отримання освіти, змусили управлінські структури прийняти рішення про відновлення очного навчання з 1 вересня 2022 року, хоч і у складних економічних та воєнних реаліях.

Проте хибною є думка про абсолютне зло від дистанційної освіти, адже за два роки є практики позитивного та якісного навчання з елементами дистанційної освіти. Тому якісна дистанційна освіта має виступати як кризовий елемент набуття освітніх послуг, а саме можливість учням, які виїхали за кордон, або є внутрішньо переміщеними особами не відриватися від власного освітнього середовища та кола спілкування.

У зв'язку з економічною кризою, пов'язаною з війною, все більше актуалізується і питання фінансової спроможності навчальних закладів, особливо вищої ланки освіти. І тут доречним стає можливість фінансової автономії – самостійно ухвалювати рішення про реформування якості навчання, досліджень, викладання, розширення прав університетів та капіталізації здобутків.

³⁰ Про впровадження тематики європейської інтеграції в освітній процес та тематику наукових досліджень. URL: https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2022/09/481.01-25_28.06.2022.pdf.

³¹ Білас Л. Навчатись завжди: як зміниться українська освіта після війни і до яких інновацій краще готуватися школам та університетам уже зараз. URL: <https://mind.ua/openmind/20242872-navchatis-zavzhdi-yak-zminitsya-ukrayinska-osvita-pislya-vijni>.

До адміністративно-управлінських рішень належать не лише документи, видані Кабінетом Міністрів України, Міністерством освіти та науки, УЦОЯО, іншими центральними та регіональними органами влади, але й рішення, що прийняті Національним агентством із забезпечення якості освіти (НАЗЯВО). Згідно зі статутом, це постійно діючий колегіальний орган, уповноважений Законом України «Про вищу освіту» на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти³². Як і МОН, у НАЗЯВО першою реакцією на вторгнення було звернення до світової академічної спільноти. Досить оперативно було прийняте рішення продовжувати свою діяльність, зокрема «здійснюючи та завершуючи процедури акредитації освітніх програм. Експертні групи завершили свої звіти, коли окремі учасники перебували в зоні бойових дій або евакуювалися із зон обстрілів. Гаранти освітніх програм підготували понад 700 пакетів документів для отримання акредитації відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 16.03.2022 р. № 295 «Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану»³³.

11 березня 2022 року НАЗЯВО звернулося до всіх освітян, закликаючи їх «зосередитися на виконанні свого громадянського обов'язку... З огляду на викладене, ми вважаємо, що питання оцінювання освітніх програм в аспекті покращення якості освіти і дотримання Стандартів і настанов ESG 2015 може бути відкладене до повної перемоги над російсько-окупаційними військами»³⁴.

З клопотанням надати право на умовну (відкладену) акредитацію всім освітнім програмам, що подали заявку до інформаційної системи Національного агентства до 01.09.2022 року, НАЗЯВО звернулося до Кабінету Міністрів України, а восени було схвалено Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр.

Відповідно до розробленого Тимчасового порядку акредитації освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, в умовах воєнного стану починаючи з 17 березня 2022 року

³² Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/B2.pdf>.

³³ Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/B9-14_22.pdf.

³⁴ Протокол засідання № 4. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/Протокол-від-11.03.2022-№49.pdf>.

вводиться віддалений (дистанційний) режим або за спрощеною процедурою з ухваленням рішення про умовну (відкладену), що дозволило зекономити фінансові та людські ресурси та здійснити в терміни випуски здобувачів освіти.

Забезпечуючи якість освіти та стоячи на державницьких позиціях з метою утвердження патріотичного складника у системі освіти, НАЗЯВО на своєму засіданні 21 червня 2022 року ухвалює текст листа для ЗВО з приводу історико-культурного складника освітнього процесу.

Національне агентство акцентувало увагу «на необхідності посилення історико-культурного компонента як обов'язкового складника вищої освіти. Університетська автономія не є релевантним обґрунтуванням для відмови від відповідних освітніх компонентів або для їх перенесення до вибіркових дисциплін. Заклад вищої освіти несе відповідальність за якість власних освітніх програм та моральний обов'язок формувати патріота своєї країни...

У закладах вищої освіти історія і культура України мають вивчатися на порівняно вищому рівні і в глобальному вимірі, аналізуючи закономірності, наслідки та значення історико-культурних явищ та процесів в Україні, вписуючи їх у європейський і світовий контекст...

Підтримуючи можливості університетської автономії, Національне агентство наголошує, що заклади вищої освіти мають право самостійно визначати форми і методи викладання історико-культурних дисциплін, проте залишає за собою консультативний моніторинг та зовнішнє оцінювання якості забезпечення відповідного складника в освітніх програмах»³⁵. Таке рішення викликало значний резонанс у громадськості, щодо практичного втілення, то лише Запорізький національний університет прийняв рішення про збільшення навчальних годин для вивчення історико-культурних дисциплін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, з урахуванням всього вище викладеного можемо констатувати, що, попри екстремальні умови, Україні вдалося зберегти освітньо-наукову структуру, заклади освіти та науки продовжують свою діяльність, освітній процес не зупинився, а

³⁵ Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурний складник освітнього процесу. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/>.

комунікація і підтримка науково-освітньої спільноти та здобувачів освіти триває. В перші дні війни заклади освіти стали центрами волонтерства, а завдяки гнучким підходам управління вдалося зберегти тяглість освітньої діяльності.

Однак, проаналізувавши дії управлінських структур у сфері освіти та науки України, можемо зробити висновки, що, на жаль, органи влади були не готові до військового вторгнення, адже не існувало жодних програм щодо забезпечення освітнього процесу у разі агресії, як і не були підготовлені елементарні умови для захисту цивільного населення, практично відсутні або непридатні укриття та бомбосховища, не напрацьована нормативна база, як діяти на випадок військової агресії. На нашу думку, перші два місяці з початку війни – це були місяці активного пошуку дій і основні зусилля зосереджувалися на зверненнях до міжнародної спільноти, наступні місяці були місяцями пошуку стабілізаційних норм – прийняття рішень про переміщення освітніх закладів, проведення вступної кампанії. У літні місяці стали прийматися нормативні документи та рішення, які дозволили опанувати ситуацію, налагодити освітній процес та організовано розпочати навчальний рік, провести на достойному рівні вступну кампанію, що дозволило своєю чергою запрацювати всій освітній ланці. Проте залишилися відкритими питання якості та наповненості освітнього процесу, не створено програми комплексної програми українськомовної, історичної та культурної освіти на позиції україноцентричності.

АНОТАЦІЯ

Воєнні дії на території України призвели до зміни всіх соціальних, політичних, економічних сфер. Війна змусила керівництво державою приймати не притаманні для мирного часу рішення, рішення, які змогли зберегти та головне стабілізувати соціально-економічний складник хоча би на тій території України, яка не перебувала у безпосередній зоні бойових дій, та сприяли відновленню звільнених з-під окупації територій.

У цій роботі проводиться аналіз результативності та ефективності адміністративно-управлінських дій та рішень Міністерства освіти та науки, НАЗЯВО та інших центральних органів влади у час повномасштабної військової агресії Росії проти України. Розкриваються основні управлінські механізми, завдяки яким вдалося налагодити та стабілізувати ситуацію у сфері освіти та науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. 51 науковець з України працюватиме у польських центрах. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/51-naukovec-z-ukrayini-pracyuvatime-u-polskih-centr>.

2. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/akademichna-mobilnist-yak-faktor-integracii-ukraini-u-svitoviy>.

3. Алгоритм роботи академічної мобільності в умовах дії правового режиму воєнного стану для НПП. URL: <https://vpi.kpi.ua/index.php/home/1206-alhorytm-roboty-akademichnoi-mobilnosti-v-umovakh-dii-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu-dlia-npp.html>.

4. Білас Л. Навчатись завжди: як зміниться українська освіта після війни і до яких інновацій краще готуватися школам та університетам уже зараз. URL: <https://mind.ua/openmind/20242872-navchatis-zavzhdi-yak-zmitsya-ukrayinska-osvita-pislya-vijni>.

5. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня–10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherhvnya-2022/>.

6. Відбулося надзвичайне засідання Секторальної робочої групи «Освіта і наука» при МОН для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulosya-nadzvichajne-zasidannya-sektoralnoyi-robochoyi-grupi-osvita-i-nauka-dlya-formuvannya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-na-pidtrimku-ukrayinskoyi-osvitiserhiy-shkarlet-held-emergency-meeting-sectoral-working-group-education-and-science-swg>.

7. Відкритий лист до міжнародних партнерів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-zvernuvsya-z-vidkritim-listom-do-mizhnarodnih-partneriv>.

8. Відкритий лист Міністру МОН України. URL: <https://iul-nasu.org.ua/novynu/vidkrytyj-lyst.html>.

9. Відмовитися неможливо: у МОН розповіли, що вивчення творів російської літератури буде обов'язковим у шкільній програмі. URL: <https://espresso.tv/vidmovitisya-nemozhливо-u-mon-rozpovili-shcho-vivchennya-tvoriv-rosijskoi-literaturi-bude-obovyazkovim-u-shkilniy-programi>.

10. Вступ 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2022-stvoreno-ponad-500-tis-elektronnih-kabinetiv-ta-podano-bilshe-12-mln-elektronnih-zayav>.

11.3-за кордону повернулися ще 4 000 українських школярів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3569682-zza-kordonu-povernulisa-se-4-000-ukrainskih-skolariv.html>.

12. Інтерактивна мапа. URL: <https://saveschools.in.ua/>.

13. Кількість внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585076-kilkist-pereselenciv-v-ukraini-pisla-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zbilsilasa-vtrici.html>.

14. Костиря І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyru/nezvazhajuchi-na-privablivu-umovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-hto-povertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

15. Лист МОН від 9/295-22 від 09.06.2022 р. «Закладам вищої освіти та науковим установам, які здійснюють підготовку здобувачів наукового ступеня доктора наук». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2022/06/10/Shchodo.vnes.zmin.nakaz.MON-23.09.2019-1220.pdf>.

16. Майже 6 тис. учасників основної сесії НМТ набрали 200 балів з математики. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/majzhe-6-tis-uchasnikiv-osnovnoyi-sesiyi-nmt-nabrali-200-baliv-z-matematiki?fbclid=IwAR22H-E_2ovrzJ-hZ03DbB5A-FbNdGmXHCth8gPYI1HTq3wqEidJx4HYFmY.

17. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20(1).pdf).

18. МОН закликло компанії Clarivate та Elsevier припинити співпрацю з РФ. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zaklikalo-kompaniyi-clarivate-ta-elsevier-pripiniti-spiivpracyu-z-rf>.

19. Наказ МОН України від 28.03.2022. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20(1).pdf).

20. Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/B9-14_22.pdf.

21. Перші результати основної сесії НМТ. URL: <https://testportal.gov.ua/pershi-rezultaty-osnovnoyi-sesiyi-nmt/>.

22. Порядок реалізації права на академічну мобільність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-%D0%BF>.

23. Постанова КМУ від 21 березня 2022 р. № 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2022-%D0%BF#n2>.

24. Про впровадження тематики європейської інтеграції в освітній процес та тематику наукових досліджень. URL: https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2022/09/481.01-25_28.06.2022.pdf.

25. Про оплату праці працівників закладів освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>.

26. Протокол засідання № 4. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/Протокол-від-11.03.2022-№49.pdf>.

27. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурний складник освітнього процесу. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/>.

28. Російська література в українських школах. URL: <https://ukrainer.net/rosiyska-literatura/>.

29. Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/B2.pdf>.

30. Твори про «хохлів» у шкільній програмі: МОН не захотів відмовитися від російської літератури. URL: <https://espresso.tv/tvori-pro-khokhliv-u-shkilniy-programi-mon-ne-zakhotiv-vidmovitися-vid-rosiyskoi-literaturi>.

31. Шоу під брендом ЗНО: як цього року відбувається вступна кампанія. URL: https://galinfo.com.ua/articles/shou_pid_brendom_zno_yak_tsogorich_vidbuvaetsya_vstupna_kampaniya_388765.html.

32. Що робити з російською літературою в Україні. Думки експертів з Рівненщини. URL: <https://suspilne.media/266169-so-robiti-z-rosiyskou-literaturov-v-ukraini-dumki-ekspertiv-z-rivnensini/>.

Myroslava Filipovych,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student
of Lesya Ukrainka Volyn National University,
pr. Voli, 13 Lutsk, 43000,
(filipovich.myroslava@vnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3220-6746>

Researcher ID Web of Science: GPW-7877-2022